

Szakács Béla Zsolt

SZENTHÁROMSÁG-ÁBRÁZOLÁSOK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON – kutatási helyzetkép –

Immáron több mint húsz esztendeje, 1977-ben jelent meg Bálint Sándor egyik legfontosabb, művészettörténészek által is gyakorta forgatott műve, az Ünnepi Kalendárium. Ebben a hatalmas adattárban található a középkori magyarországi Szentháromság-ábrázolások mindmáig utolsó összefoglalása is, melyet szerencsésen egészít ki a barokk és későbbi ábrázolások, valamint a Szentháromsághoz kötődő egyéb hagyományok bemutatása.¹ Azóta összefoglaló jelleggel mindössze Wehli Tünde szentelt egyetlen bekezdést a témának a művészettörténeti kézikönyv 1987-es gótikus kötetében.²

Bálint Sándor anyaggyűjtése a középkor tekintetében jórészt Csemegi József 1957-ben megjelent nagyszabású tanulmányán alapult, mely először tárta fel az idevágó hazai emléanyagot.³ Ennek mára elavult szemléletét szerencsésen ellensúlyozta Dávid Katalin 1962-es feldolgozása, mely a Szentháromság-ábrázolások teológiai összefüggéseire irányult, jórészt hazai gyűjteményekben őrzött, de külföldi eredetű emlékekkel illusztrálva.⁴ Az elmúlt évtizedekben azonban jelentős változások történtek a hazai emléanyagban és a kutatásban, melyet még nem regisztráltak az idevágó ikonográfiai feldolgozások.

Egyfelől hagyományosan idevont emlékekről bizonyosodott be, hogy törölnünk kell a listáról. A lőcsei Szt. Jakab-templom Szt. Katalin-oltárának XV. sz. eleji predellájáról kiderült, hogy a középrész *Kegyelem trónusa* (Gnadenstuhl) ábrázolása a barokk kori átfestéskor keletkezett; ezt a restaurátorok eltávolították, és most eredeti formájában szemlélhető táblaképfestészetünk ezen egyik legkorábbi emléke.⁵ Másrészt az újabb falképfeltárások során eddig ismeretlen ábrázolások is feltűntek. Így a közelmúlt egyik legjelentősebb felfedezése, a siklói egykori ágostonos templom freskóciklusa is tartogatott efféle meglepetést (erre a maga helyén még visszatérek). Végül az összképet is jelentősen befolyásolják

¹ Bálint 1977. I. 392-412., a középkorra vonatkozóan: 395-398.

² Marosi szerk. 1987. 183.

³ Csemegi 1954-55. 7-45. Ahogy az Ünnepi Kalendárium lábjegyzete az ötvenes évekre jellemző érvelésre utalva tapintatosan írja: „Mi itt egészében felhasználhattuk a szerző kitűnő dokumentációját, elméleti fejtegetéseit azonban mellőzhettük.” Bálint 1977. I. 421., 11. jegyzet

⁴ Dávid 1962. 24-39.

⁵ Mint Szentháromság-ábrázolást említi még: Csemegi 1954-55. 19., Bálint 1977. I. 397., Radoscsay 1955. 372.; már megtisztított állapotában ismerteti: Maosi szerk. 1987. 618. (Végh J.) és 1419. kép.

egyrészt a nemzetközi kutatás újabb eredményei, másrészt egyes hazai részlet-tanulmányok. Így különösen öröndetes, hogy az antropomorf Szentháromság-ábrázolásokról Kovács Zoltán az utóbbi években több jelentős dolgotat is közzétett,⁶ ahogy a háromfejű és háromarcú (tricephalus és trifrons) típusról is újabb közlemények jelentek meg.⁷

Látjuk tehát, hogy a kutatásban fontos előrelépések történtek, ugyanakkor az emléktanyag változását nem mindenben követte az ikonográfiái irodalom. Időszérűnek tűnik, hogy ennek az eredményeit egy újabb áttekintésben rögzítsük, és az idevágó felvetődő problémákat kritikailag újraértékeljük.

A legelső feladatok közé tartozik, hogy a jelenleg hozzáférhető emléktanyagot minél teljesebben összegyűjtsük és rendszerezzük. Bár a korábbi kutatás nagy anyagot halmozott fel, egyes területeket meglehetősen elhanyagoltak. Így a *Gnadenstuhl*-ábrázolások számba vétele még várat magára. Érdekes módon egyes, a szakirodalomban korábban már ismertett ábrázolásokról idővel megfeledkezett a kutatás,⁸ a szlovák szakmunkákban közölt emlékek pedig nem mindig találtak utat a hazai irodalomba.⁹

Az emlékek összegyűjtése és rendszerezése során nem elégedhetünk meg azzal, hogy megállapítjuk magának az ábrázolásnak a típusát, hanem tekintetbe kell venni azt is, milyen összefüggésben jelenik meg. A speciálisabb Szentháromság-ábrázolásokra nemritkán azért kerül sor, mivel ezzel kívánták hangsúlyozni, hogy az adott eseményben mindhárom isteni személy részt vesz. Leggyakrabban a Teremtéssel, a Megváltással, az Utolsó ítélettel és Mária koronázásával kapcsolatban találkozhatunk ilyen megoldással. Máskor a látszólag önmagában álló előfordulás valójában a szomszédos ábrázolásokkal együtt, tágabb teológiai összefüggésben találja meg az értelmét.

De mindezzel még mindig nem jutottunk el az egyes emlékek helyes történeti értelmezéséhez. Ehhez be kell illesztenünk őket a típus elterjedésének történetébe, az európai és hazai folyamatokat figyelembe véve. Mennyiben rekonstruálhatunk belső fejlődést, vagy talán minden esetben külföldi analógiákhoz kell nyúlnunk? A jelenleg ismert anyag alapján ez utóbbira kényszerülünk, noha történetileg ésszerűbbnek látszana az első megoldás. Sajnos az emléktanyag szórtsága miatt a tényleges folyamatokat aligha fogjuk valaha is tisztán látni.

Még kevesebb remény van arra, hogy az egyes emlékeket a környezetre konkrétan jellemző teológiai és helytörténeti viszonyok ismeretében értelmez-

⁶ Kovács 1992. 41-58, 95-105.; Kovács 1996. 187-202.

⁷ Röviden említi: Lővei 1995. 201., 19. jegyzet; Kovács 1996. 200., 7. jegyzet; önállóan: Boda Zsuzsanna: Egységes hármasság - 18. századi trifrons Szentháromság-szobor a Magyar Nemzeti Galériában, in: Művészettörténeti Értesítő XLV (1996), 274-276. – Nem feledkezhetünk meg Török Gyöngynek a táblaképek ikonográfiájával (így mindenekelőtt a *Gnadenstuhl* és *Not Gottes* típusal) összefüggő dolgotatairól sem: Török Gyöngyi: Beiträge zur Verbreitung einer niederländischen Dreifaltigkeitsdarstellung im 15. Jahrhundert, in: Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien 81 (1985) 7-31.

⁸ Így Bálint (1. jegyzetben i.m. 396-397.) óta nem említi a lőcsei Szt. Jakab-templom és a mura-szombati templom freskóját.

⁹ A hazai kutatásban egyáltalán nem hivatkoznak a kakaslomnici és nagyjeszeni trifrons-ábrázolásra. L. a 42. és 43. jegyzetet!

zük. Így pl. várható, hogy a Szentháromság titulusú templomokban speciálisabb Trinitas-ábrázolásokat fogunk találni. De még ez a kézenfekvő feltételezés is gondos bizonyításra szorul: a mintegy 40 középkori Szentháromságnak szentelt templomból¹⁰ csupán háromnak (Velemér, Nagytótlak és Rákos) ismerjük belső dekorációját:¹¹ mint látni fogjuk, valóban vannak mindháromban olyan freskók, amelyek Szentháromság-ábrázolásként értelmezhetők. Vélhetőleg a Szentlélek titulusú zsegrai templomot is joggal vonjuk ide. De még így is csak az egykori valóság kis töredékére nyílhat betekintésünk.

A hazai Szentháromság-ábrázolások történetének vizsgálatakor ezek a szempontok aligha hagyhatók figyelmen kívül. Egy ilyen feldolgozás azonban túllépné a jelen előadás kereteit; itt tehát csak arra vállalkozhatunk, hogy röviden áttekintsük a jelenleg ismert emléanyagot, inkább a problémákat, mintsem azok megoldásait nyújtva.

Am rögtön az emléanyag kiválasztásánál jelentkezik az első komoly gondok. Hol húzhatunk határt a Szentháromság-ábrázolások speciális esetei és azok között, amikor az isteni személyek megjelenítése mintegy feloldódik egy másik témában? A Szentháromság legkanonikusabb és legkevésbé vitatott esete *Jézus kereszteléséhez* kapcsolódik, amikor a Fiú kilétét az Atya szózata fedi fel, miközben a Szentlélek galamb képében száll fölé. Az ábrázolásokon kezdetben az Úr hangját csak a *Dextera Dei* szimbolizálta, a XII. századtól fogva megjelenik az Atya félalakja is.

Egy másik példa az Angyali üdvözet egy ritkább típusa. Ennek eredete az 1300 körüli Itáliába vezethető vissza (pl. egy Cavallininak tulajdonított freskó a római S. Maria in Trastevere előcsarnokából), és a XV. században Magyarországon is elterjedt (egyik hazai példája János mester Szepeshelyről származó Mária-oltárán található).¹² A legteljesebb ábrázolásokon az Atya felől fénysugarakon a galamb képében ábrázolt Szentlélektől vezetve egy kisgyermek siklik le Mária felé, ezzel jelképezve, hogy a Megtestesülésben a teljes Szentháromság részt vett.¹³ Nyilvánvaló azonban, hogy ezekben az esetekben nem a Szentháromság-ábrázolásokon van a hangsúly (ezért annak egyes személyei időnként el is maradhatnak). A Szentháromság-ábrázolásokra koncentrálni tanulmány kereteit ezek az esetek szétfeszítenék.

A másik véglelet azok a példák jelentik, amikor a Szentháromságot egyszerű jelek szimbolizálják. A hazai és nemzetközi gyakorlatból Csemegi József gyűjtött össze ebből egy szép sorozatot a VIII-tól a XVIII. századig. Ugyanakkor éppen egyszerűségük és időtlenségük int óvatosságra az értelmezésnél. Az egyik példa, a soproni egykori ferences (ún. Kecse-)templom káptalantermének egyik 1400 körüli záróköve esetében maga Csemegi is tartózkodó álláspont-

¹⁰ Mező 1996. 199-200.

¹¹ Az összevetés alapja: Radocsay 1954. 231-233., 187-188., 142. és Prokopp 1983. 188-190, 169., 176. – részletesebben l. még alább!

¹² Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 55.913.6; Mojzer szerk. 1984. no. 48-49. (Török Gy.).

¹³ A kérdésről bővebben: Robb 1936. 480-526.; Guldan 1968. 145-169.; a hazai irodalomból: Urbach 1995. 169-179.; Szakács 1992. 96-120.; Eörsi 1997. 27-46.

tot foglal el.¹⁴ A három, közös töről fakadó levélben joggal ismerhetjük fel az Agendorfer család címerét, melyet az egész XIV. sz. folyamán viseltek (l. Martin Agendorfer pecsétjét 1392-ből¹⁵). Ebben az esetben tehát bizonyosan nincs szó Szentháromság-ábrázolásról.

Fogósabb kérdés a veleméri freskók értelmezése. A Szentháromságnak szentelt templom¹⁶ falképeit Johannes Aquila és műhelye készítette 1378-ban. A diadalív belső oldalán található három koncentrikus kör arra indította a kutatókat, hogy bennük Szentháromság-szimbólumot lássanak.¹⁷ Ezzel kapcsolatban azonban több probléma is felmerül. Egyfelől a diadalív béléte és belső oldala olyan indás-leveles díszítésű, mely eltér Aquila stílusától, ezért a korábbi kutatás későbbi, talán barokk átfestésre gyanakodott.¹⁸ Ezt az újabb restaurálás nem igazolta.¹⁹ Érdekes módon ugyanez a virágmotívum tér vissza a szentély keleti ablakbélletében is. Mi több, ennek alján megtaláljuk a koncentrikus körök párjait is: ezek állapota azt is látni engedi, hogy eredetileg térbeliséget utánzó dísztárcsák voltak, ahogy hasonló nyomok a diadalív motívumán is felfedezhetők. Úgy tűnik tehát, nem a Szentháromságot jelképező koncentrikus körökről, hanem egyszerűen a templom más pontjain is visszatérő architektonikus díszítő-motívumokról van szó, melyekben Aquila különben is nagy kedvét lelte.²⁰

Az itt említett példák fokozott óvatosságra intenek a szimbolikus Szentháromság-ábrázolásokkal kapcsolatban. Ezek az egyszerű, sokszor már jelentésüktől megfosztott szimbólumok túlságosan könnyen esnek áldozatul a történetietlen és kritikátlan jelentés-központú értelmezésnek, és mivel szinte lehetetlen esetről-esetre bizonyítani vagy cáfolni ezek érvényességét, célszerűbbnek látszik ezt a kérdést félretenni.

De nem járunk sokkal biztosabb talajon a jelenetes ábrázolásoknál sem. Mindenekelőtt a románkori ikonográfia bizonytalanságai okoznak zavart egy óbudai relief esetében. A Szentháromság figurális ábrázolásai közül különösen az ókeresztény és bizánci művészetben gyakori az *Ábrahám és a három angyal* jelenete. Ez, mint a Szentháromság egyik legfontosabb ótestamentumi előképe, a keleti kereszténységben mindmáig a legnépszerűbbnek számít. A hazai művészetből egyetlen emléket ismerek, melyet ezzel a jelenettel hoztak összefüggésbe. Ez a XII. sz. közepéről származó kőfaragvány, mely eredetileg szentélyrekesztőt díszíthetett, Kalocsáról származik, de az óbudai Szt. Péter prépostsághoz szokták kötni. Korábban több kísérlet is történt megfejtésére (Hitetlen Tamás, Szt. Péter és az angyal), míg Levárdy Ferenc 1969-ben az Ábrahám-történettel

¹⁴ Csemegi 1954-55. 11., 37-38., 15. kép.

¹⁵ Marosi szerk. 1987. II. k. 763/4. kép.

¹⁶ Mint ilyet először 1273-ban említik: Mező 1996. 199. Prokopp 1983. 188. szerint a titulusa az Angyal üdvözet.

¹⁷ Bálint 1977. 396.; ahogy Wehli Tünde is: Marosi szerk. 1989. 119.

¹⁸ Ernst 1935. 25-26., aki a koncentrikus köröket nem is említi.

¹⁹ Lente István 1969-70. 269-288.; H. Sallay Marianne in: Marosi szerk. 1989. 124.

²⁰ Vö. pl. Mártonhely, festett konzol; illuzionisztikusan megoldott trónok és szekrények Veleméren!

azonosította.²¹ A töredékes dombormű jobb oldalán egy angyal látható, amint jobbával beajánló kozdulatot tesz, balját leengedi. Megmaradt a középső alak áldó jobbjá is. A beajánlott a képmező bal szélén helyezkedik el, mozdulatát az alázat gesztusai jellemzik. Mindennek alapján korántsem lehetünk biztosak abban, hogy valóban az ószövetségi jelenetről van szó, ugyanígy értelmezhető volna a donátor beajánlásaként is; ez jobban is illene románkorkorunk narratív jelenetekről tartózkodó ábrázolási szokásaiba.²² Jól jelzi az elbizonytalanodást, hogy az 1994-es Pannonia Regia-kiállításon teljesen hiányzott az ikonográfiai meghatározás.²³

Bizonyára az Ábrahám-történet jelentette a kiindulópontját annak az *antropomorfnak* nevezett Szentháromság-ábrázolásnak, melynek lényege, hogy három többé-kevésbé hasonló férfi szimbolizálja a három isteni személyt. Ez a típus a X-XII. századtól népszerű, egyik híres példája a Hortus Deliciarumban található, melyet Herrad landsbergi apátnő rendelt meg 1170-80 táján. Vitatott, hogy a IV. századi „Dogmatikus szarkofág” Teremtés-jelenete már ehhez a típushoz sorolható-e;²⁴ az mindenesetre kétségtelen, hogy ezzel az ábrázolással a későbbiekben is gyakran találkozunk a Genezishez kapcsolódóan (nyilván azért, mert az ebben a szövegben alkalmazott többszám a Szentháromság-tan egyik kiindulópontja). Ebben az összefüggésben szerepel egy 1500 körüli flamand kárpiton is, mely a színpadszerű térben mozgó három férfi szerepeltetésével arra is fényt vet, hogy a misztériumjátékok Szentháromságát így lehetett a legkönnyebb előadni.²⁵

Ennek a típusnak az előnye, hogy a hármasságot kellően érvényre juttatja. Az egységet néha azzal hangsúlyozták, hogy az egyes alakokat egyformán ábrázolták: erre példa egy 1440 körüli ukrán táblakép.²⁶ Máskor az egyes személyek életkoruk szerint megkülönböztethetőek; ezt a megoldást választották a lőcsei minorita templom északi mellékhajójánál is.²⁷ Az 1390 k. keletkezett freskó a jócselekedeteket bemutató sorozatot zárja le.

A másik gyakori összefüggés, melyben ez a típus jelentkezik, a Mária koronázása. A szászhermányi templom Mária-kápolnájának boltozatán egy 1486-ból származó freskón láthatjuk ezt a jelenetet.²⁸ Valamivel később, 1500 k. keletkezett a Csíki Székely Múzeum Csíkszentdomonkosról származó hasonló tárgyú oltártáblája.²⁹ Mivel a festmény stílusa elűt a helyi hagyományoktól, felmerült,

²¹ Levárdy 1969. 31-43., 161-168. Itt jegyezzük meg, hogy Levárdy az Ábrahám-történet óbudai előfordulását nem a Szentháromsággal, hanem az Angyali üdvözléssel hozta összefüggésbe.

²² Tóth Melinda szíves közlése.

²³ Mikó-Takács szerk. 1994. I-56 (Tóth Sándor).

²⁴ Heimann 1938-39. 42-52. Dávid 1962. elfogadja, elutasítja Küntle 1928. I. k. 221. Grabar elismeri Szentháromság-ábrázolásnak, de kiemeli a sikertelenségét, amit teljes visszhangtalansága is bizonyít, Grabar 1961. 112.

²⁵ Teremtés-kárpit, Collection Baron de Zuylen de Nyevelt de Haar (Belgium), l. Heinmann 1938-39. 5/b kép.

²⁶ A kép a grazi Leechkirchéből került a Német Lovagrend bécsi gyűjteményébe.

²⁷ Kovács 1996. 1. kép.

²⁸ Kovács 1996. 2. kép.

²⁹ Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, ltsz. 232-10-10-93. Kovács 1996. 3. kép.

hogy importtermékről van szó.³⁰ Csak röviden említjük, hogy a típusnak hosszú utóélete volt: Bálint Sándor a kapolcsi Szentháromság-templom 1783-as mennyezetére utal,³¹ Kovács Zoltán pedig bemutat egy 1910 körül készült párizsi litográfiát a kalocsai Érseki palota raktárából.³²

Az antropomorf Szentháromság-ábrázolás kétségkívül joggal bírálható amiatt, hogy a három isteni személyiségét nem juttatja kifejezésre. Egy ritka ikonográfiai típus ezt a problémát sajátos módszerekkel kívánta megoldani: a Szentháromságot *egyetlen figuraként* ábrázolta. Felirata alapján egyértelmű, hogy a X. századi Aethelwold-benedictionale esetében erről van szó,³³ és Erwin Panofsky kifinomult elemzéssel bizonyította, hogy az Eyck fivérek genti oltárán (1432) is a teljes Szentháromságot képviseli a felső rész központi figurája.³⁴ Ez a típus azonban túlságosan is az egységre helyezi a hangsúlyt, és egyértelmű felirat hiányában nehezen is megfejthető. Éppen ezért nem is tudjuk, volt-e a középkori Magyarországon ennek a típusnak követője; ha volt is, felirat hiányában ismeretlenül rejtőzik.

Ennél egyértelműbb a helyzet akkor, amikor egyetlen figurában érzékeltették a hármasságot. Elszigetelt kísérlet maradt a nápolyi festészet egy XIV. sz. középi csoportjára jellemző megoldás, mely a Szentháromságot *Janus-arccal* és a Szentleket jelképező szárnyal ábrázolta (pl. Hamilton Biblia).³⁵ Ennél lényegesen elterjedtebb a *tricephalus* (háromfejű) és a *trifrons* (háromarcú) típus. Egy 1524-es fametszetekkel illusztrált párizsi imakönyv Szentháromság-ábrázolása feliratai miatt is figyelmet érdemel.³⁶ Nem mindig ilyen egyértelmű a helyzet a háromarcú alakoknál. Idézzük itt Dante leírását:

„s megláttam három arcot, a fején;
egyik elől volt, vérvörös a színe.
A másik kettő a válla tetején
nőtt ezzel össze, felevén a vállat”³⁷

Csakhogy ezek a sorok nem a Szentháromságról, hanem Luciferről szólnak! A három arc képi ábrázolásai méginkább ambivalensek lehetnek. A tuscaniai S. Pietro hármas arcú sátánja mint a bűn gyökere szerepel, és a római S. Paolo fuori le Mura XIII. sz. eleji kerengőjébe is talán hasonló értelemben került: az egyik alakos dombormű ugyanis a Bűnbeesést ábrázolja.³⁸

³⁰ Szabó András véleménye, idézi Kovács 1996. 189.

³¹ Bálint 1977. I. 396, Garas Klárára hivatkozva (*Magyarországi festészet a XVIII. században*. Akadémiai, Budapest, 1955, 175.o.).

³² Kovács 1996. 199., 15. kép.

³³ Kovács 1992. 51., 32. kép; ld. ehhez a watterbach-i hordozható oltárt is 1020 tájáról (Baye-risches Nationalmuseum, München, MA 198); Kirmeier Hrsg. 2002. 334-335. (Gude Suckale-Redlefsen)

³⁴ Panofsky 1938., kül. 429-442.

³⁵ Heinmann 1938-39. 6/a kép.

³⁶ Csemegi 1954-55. 15., 20. kép, Braunfels 1968. 526. hasáb.

³⁷ Dante, Pokol, 34. ének, 38-41. sor (Babits Mihály ford.).

³⁸ Mindkettőt említi: Schade 1968. 537. hasáb

Az eddigi kutatás sokat foglalkozott a típus messi múltba vesző eredetével. Kétségtelen, hogy három- vagy többfejű istenséggel az indiai, görög, gall, kelta és szláv mitológiában is találkozhatunk.³⁹ Különösen a szlovák kutatás kötötte ezt össze szívesen a Felföldön nagy számban jelenlévő Szentháromság-ábrázolásokkal. Karel Stejskal a zsegrai templomról szólva a keresztény szimbólumok mögött a szláv pogány vallásosság motívumait sejtette.⁴⁰ Az 1370 körüli falkép azonban inkább a boltozat szomszédos ábrázolásaival együtt értelmezendő, talán összefüggésbe hozható a Szentlélek-titullussal is. Aligha szükségszerű egy évszázadokkal korábbi hitvilág forrásokkal nem igazolható jelenlétét feltételezni, amikor a rokon ábrázolások a keresztény Európa számos területén és évszázadokon át jelen voltak. Joggal minősítette Marosi Ernő Stejskal érvelését romantikusnak.⁴¹

Azt sem állíthatjuk, hogy a tricephalus és trifrons típus csak a Felföldön vagy csak szláv területen volna ismert. A (különbön inkább német lakosságú) Szepességből Zsegrán kívül Kakaslomnic 1410 körül készült zárókövét ismerjük.⁴² Talán a XIV. sz. elején készültek a turóci Nagyjeszen freskói.⁴³ Délebbre, Gömörben az ochtinai⁴⁴ és a Szentháromságnak szentelt rákosi templom⁴⁵ fal-festményei képviselik a XV. sz. elején a típust. De ismerünk példákat a Dél-Dunántúlról is. Még a XIV. sz. végén készíthették a muraszombati templom szentélyének boltozatára a trifrons Szentháromság-ábrázolást.⁴⁶ Ez alatt közvetlenül az okos és balga szüzek sorakoznak, ami a végítélet gondolatkörébe vonja az ábrázolást. Végül megemlíjük az újabban felfedezett siklósi volt ágostonos templom szentélyének 1410 körüli freskóciklusát. Itt a dél-keleti ablak záradékaiban egy háromarcú Szentháromság-ábrázolás maradt fenn. Ez egy olyan sorozat részeként készült, melynek további tagjait az ablakok felett a Vir dolorum és Veronika kendője alkotják: a meditatív jellegű, Krisztus megváltó művét hangsúlyozó ábrázolások térségében képünk a teljes isteni hármasság szerepére irányítja a figyelmet.⁴⁷

Legyenek bármennyire különbözőek is az eddig ismert típusok, közös bennük, hogy nem a Szentírás szövegén alapulnak, hanem egyfajta kényszer-megoldások, és a Szentháromság összetett tanítását csak részlegesen érzékeltetik. A háromalakos antropomorf típus szinte három istenné szakítja szét a Szentháromságot, az egyalakos eltünteti a hármasságot, a háromfejű és háromarcú ábrázolások pedig szörnyszülötteket hoznak létre, melyek valóban inkább Lucifer semmint a Szentháromság jelölésére alkalmasak. Úgy tűnik, a középkori Szentháromság-ábrázolások története nem más, mint egy végtelen kudarcso-

³⁹ Pettazzoni 1946. 135-151.; Boda 1996. 274.

⁴⁰ Stejskal 1965. 175-223. Vö. Radocsay 1977. 174-177.

⁴¹ Marosi Ernő recenziója a tanulmánykötetről: Acta Historiae Artium XII (1966) 378.

⁴² Záró 1986. 63. kép.

⁴³ Stejskal 1965 6. ábra.

⁴⁴ Lővei 1995. 7. kép.

⁴⁵ Lővei 1995. 6. kép.

⁴⁶ Csemegi 1954-55. 23. kép.

⁴⁷ A falképekről és ikonográfiájukról részletesen: Lővei 1995., továbbá: Prokopp 1995. 155-167. és Piovano 1997. 65-94.

zat.⁴⁸ Nem meglepő ez, ha arra gondolunk, hogy a Szentháromságban a kereszténység egyik legösszetettebb, legnehezebben vizualizálható tanításával állunk szemben. De éppen ez sarkallta újabb és újabb kísérletekre a középkori mestereket: hogy képek által tegyék emészthetőbbé azt, ami szavak által kimondva felfoghatatlan. Elkerülhetetlen, hogy amikor elvont fogalmakat a képek nyelvére fordítanak, bizonyos torzulások bekövetkezzenek. Éppen ezért a középkorban a képi ábrázolások nagyobb szabadsággal rendelkeztek, s olyanokat is lefesthettek, amit kimondva nem lehetett elfogadni. Rudolf Berliner egy 1945-ös, a középkori művészet szabadságáról írt tanulmányát idézve: a művészet inkább érzelmi és nem értelmi úton hat, s ami szavakban helytelen, az helyes lehet a szem és az érzelmek számára.⁴⁹

Nem voltak ilyen elnézőek a reneszánsz és a barokk kor főpapjai. A tricephalus ábrázolást már a XV. században elítélte Szt. Antoninus firenzei érsek (+1459), majd VII. Orbán pápa (1628). A Szentháromság-ábrázolások teljes rendszerét igyekezett tisztázni XIV. Benedek 1745-ben kiadott bullája.⁵⁰ Ebben a pápa elfogadja a Szentháromság ábrázolhatóságát, de korlátok közé szorítja azt. Összesen négy típust tart elfogadhatónak: ebből kettő a Szentírás szövegén alapszik (Ábrahám és a három angyal, illetve Jézus kereszttelése), kettő szimbolikusabb: az egyik a Kegyelem trónusa, a másikon az Atyát ősolegként (Dániel 7,9), a Fiút emberi alakjában és a Szentlelket galamb képében ábrázolják. Mindkét utóbbi típusnak komoly középkori előélete volt.

Az *Atyát és Fiút emberként*, a Szentlelket pedig galamb képében láttató Szentháromság-ábrázolások a 109. zsoltár szövegére mennek vissza („Szólt Úr az én Uramnak: ül le jobbam felől, míg én ellenségeidet lábad zsámolyává teszem”). Az Atyát és a Fiút már a IX. századi utrechti zsoltároskönyv is egymás mellé ülteti, a XII-XIII. századi illusztrációk pedig a galamb alakjával kiegészítve a Nyugat egyik legelterjedtebb képtípusát hozzák létre.⁵¹ A középkori Magyarországról kevés példát ismerünk, ahol ez az ábrázolás önmagában áll: ilyen a lőcsei Szt. Jakab-templom szentélyének kompozíciója, ám ezt Storno Ferenc a múlt században olyan erősen restaurálta, hogy még ikonográfiai hitelessége sem vitathatatlan.⁵² Biztosabb példa a XVI. sz. elejéről származó kisszebeni főoltár bal merev szárnyának egyik táblája. Ugyanennek az oltárnak a másik merev szárnyán már a Mária

⁴⁸ André Grabar szavaival szólva: „No satisfactory iconography of the dogmas of the Trinity has ever been achieved, and the best proof of this is that all the iconographies that have ever been proposed have been rapidly abandoned, to be followed by new attempts just as debatable and equally ephemeral.” Grabar 1961. 112.

⁴⁹ Berliner 1945. 263-288.

⁵⁰ Részletesen ismerteti: Dávid 1962. 38.

⁵¹ Braunfels 1968 533. hasáb.

⁵² A freskókat 1863-ban fedezték fel, és ekkor szentek ábrázolásaként határozták meg. Storno a rossz állapotban levő freskókat egész sor újonnan festett alakkal egészítette ki. Divald 1906. 23-24.; Radocsay 1954. 164.; Schürer-Wiese 1938. 217., 331. kép.; Buran 2002. 29., 14. kép. Ha elfogadjuk az ábrázolást ikonográfiailag hitelesnek (erre az 1863-as leírás némi alapot ad), akkor a következő Jézus születése és Keresztrefeszítés jelentekkel összefüggésbe hozva mint a Megváltás művében eljáró isteni személyeket értelmezhetjük.

koronázása-jelenet szereplőiként tűnnek fel a Szentháromság személyei.⁵³ Ez utóbbi megoldás igen gyakori: a mintegy tíz ismert ábrázolásból itt egy 1480 körüli ismeretlen helyről származó táblaképet⁵⁴ és az 1510-ből származó csíkszentléleki oltár oromképét⁵⁵ idézem – mindkettőnek Mária koronázása a tárgya.

A másik, XIV. Benedek által is jóváhagyott típus az ún. *Kegyelem trónusa* (Gnadenstuhl): a trónon ülő Atya a megfeszített Fiút tartja maga előtt, a Szentlélek galamb formájában kettejük között vagy felett lebeg. A XII. sz. óta ismert típus legkorábbi magyar vonatkozású példája a Magyar Anjou Legendáriumból, ebből az Anjou udvari megrendelésre a XIV. sz. 2. negyedében keletkezett bolognaias kódexből ismert.⁵⁶ Az ábrázolás a Jézus életét bemutató sorozat utolsó lapján található, a Mennybemenetel és a Pünkösöd után, a Vir dolorummal együtt mintegy a ciklus lezárását adja. Szemben a mellette levő ábrázolás modernségével, a Gnadenstuhl ezen változata kissé merev kompozíciójával és az evangélista-szimbólumokkal a négy sarokban ekkor már régiesnek hat. Röviddel később megjelenik kaputimpanonban (Pozsony, Szt. Márton-templom északi kapuja),⁵⁷ és freskón is. A nagytótlaki Szentháromság-templom kupoláját díszítő falkép a XV. sz. elején készült.⁵⁸ Az evangélista-szimbólumoktól körülvelt mandorlában a megfeszített Fiút tartó Atyát festették meg, nem látható viszont a galamb. Mivel a freskónak éppen ez a részlete rendkívül sérült, nem tudjuk, hogy nem a kereszt fölötti szürke foltban kell-e keresnünk a hiányzó motívumot. Csemegi József ehelyett úgy vélekedett, hogy a mandorla másik felében álló figurát kell a Szentlélekkel azonosítanunk – ez mindenesetre elég szokatlan megoldás volna, kézenfekvőbb volna Krisztust látni benne. Mindenesetre a Szentháromság ilyen kiemelt szerepe (az egyetlen ilyen példa Magyarországról!) nyilvánvalóan a templom titulussával magyarázható.

A XV. században a Szentháromság-ábrázolások legbővebb tárházát a táblaképfestészet nyújtja. Ennek kezdeteinél nem is a Gnadenstuhl, hanem egy ezzel rokon ábrázolás áll, melyet *Not Gottes, Pitié-de-Nostre-Seigneur* vagy Fájdalmas Szentháromság néven ismer a szakirodalom. A Magyar Nemzeti Galéria kétoldalán festett táblájának egyik oldalán a halott Krisztust kezében tartó Atya látható, mellette a Szentlélek galamb képében. A típus eredete a XIII. századig vezethető vissza, de igazán népszerű a halott Krisztus 1400 k. felvirágzó kultuszával lesz.⁵⁹ A típus kiemelkedő szépségű darabja a Flémalle-i mester 1430 körüli Szentháromság-képe az Ermitázsbán. A Nemzeti Galéria változatát Radocsay Dénes 1490-re, Török Gyöngyi előbb 1430-40-re, újabban 1450-re keltezte. A képen uralkodó lágy formák alapján inkább a korábbi datálást érezzük elfogadhatóbbnak. Nem mond ennek ellent Krisztus vállának (Török Gy. által megemlí-

⁵³ Radocsay 1955. 356. A képek közöletlenek.

⁵⁴ Magángyűjtemény, Radocsay 1955. 326., LXXXVIII. tábla és Radocsay 1949. 9-12., 37-39.

⁵⁵ Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 53.370. Mojzer szerk. 1984. no. 94. (Török Gy.).

⁵⁶ New York, Pierpont Morgan Library, M. 360, fol 13. Levárdy szerk. 1973. 16. tábla, 3. kép.

⁵⁷ Marosi szerk. 1987. 473. kép.; Žáry-Bagin-Rusina-Toranová 1990. 35-39.; Žáry 1991. 13-43.

⁵⁸ Csemegi 1954-55. 25. kép.

⁵⁹ Braunfels 1968. 535. hasáb; MNG ltsz. 52.658. Radocsay 1955. 329. Tágabb kontextusba helyezi: Dobrzeniecki 1971. 221-312., 17. kép; Török 1978. 18-20.; Mojzer szerk. 1984. no. 22; Török 1985.; Mikó-Takács szerk. 1994. 492., no. X-6 (Török Gy.).

tett) realizisztikus megoldása, hiszen a Flémalle-i mester korábbi művén is megtalálható ez a részlet. Sajnos az igen színvonalas kép magyarországi eredete nem támadhatatlan. Bár szerepelt a Dunántúl középkori művészetét bemutató *Pannonia Regia* c. kiállításon, eredete a homályba vész, és számításba véve a kép rokonságát a XV. sz. eleji bécsi festészettel, aligha vehetjük bizonyosra hazai eredetét.⁶⁰ Azt, hogy a típus a későbbiekben nem volt ismeretlen Magyarországon, egy Nagypalugyáról származó 1510-20 körüli (mindeddig közöletlen) oromkép is bizonyítja.⁶¹ A táblaképeken kívül a faszobrászatban is követőkre talált (Bártfa,⁶² Polony⁶³).

A későbbiekben a Kegyelem trónusa szokásosabb változatai válnak általánossá a hazai táblaképfestészetben. G H mester 1471-es mosóci Szentháromság-oltára a németalföldi festészet hatását mutatja. A széthúzott függönyű sátor éppen a Flémalle-i mester imént bemutatott képén jelenik meg az 1430-as években.⁶⁴ 1490-1500 k. készült az a felsőerdőfalvi Szentháromság-oltár, mely 1896-ban a budavári Nagyboldogasszony-templomba került.⁶⁵ Végül a nagyőri Mária-oltár oromképe képviseli a középkori Magyarország legkésőbbi Kegyelem trónusa-, egyszersmind Szentháromság-ábrázolását 1524-ből.⁶⁶

A *Gnadenstuhl* mint ikonográfiai típus azonban nem tűnt el a középkor elmúltával, hanem éppen ellenkezőleg, gazdagon felvirágozott. Hogy ez milyen emlékeket eredményezett a barokk művészetben és a népi kultúrában, arról remélhetőleg a következő előadásokban fogunk még hallani. E rövid áttekintést egyetlen késői példával szeretném zárni. A pécsi Apáca utcában látható egy XIX. századi ház, melynek oromzatát a Gnadenstuhl késői példánya díszíti. Az ábrázolás azonban csonka. Hiányzik a galamb motívuma, a Atyaisten csak kihajol, de nem tartja kezével a keresztre feszített Fiút, és Krisztus testét szinte „felfalta” az alatta levő ablak. Ez az ábrázolás annak a folyamatnak lehetne a jelképe, ahogyan fokozatosan eltűnnek korunkra a középkori ikonográfia évszázadokig szívesen továbbélő elemei.

⁶⁰ A budapesti tábla provenienciájáról eddig annyit tudott a kutatás, hogy az 1912-es szombathelyi műtörténeti kiállításon bukkant fel először, ahonnan a szombathelyi múzeumba, majd átvétellel a Szépművészeti Múzeumba, később a Magyar Nemzeti Galériába került. Újabban derült ki, hogy eredetileg gf. Taxis Jánosné, azaz Battyhány Ágnes tulajdonában volt Pinkafőn. Nem lehetetlen tehát, hogy korábban a Batthyányok németújvári gyűjteményéből szakadt ki, amelynek kezelője Battyhány Ágnes nagybátyja volt. Szakács 2002.

⁶¹ MNG ltsz. 7617. Radocsay 1955. 403. (képe közöletlen). Török szerint (Mikó-Takács szerk. 1994. 492.) az előbbi kép a típus egyetlen hazai képviselője. 57

⁶² A Szt. Borbála-oltár predelláján a bártfai Szt. Egyed-templomban, 1480-90. Radocsay 1967. 154.; Dobrzeńiecki 1971. 258-260., 28. kép.; Török 1978. 19.

⁶³ 1520 k., letét a pozsonyi Slovenska Národna Galéria gyűjteményében, ltsz. DP 136. Glatz 1983. no. 62. Egy Felsőrépásról származó, csonkán ránkmaradt 1470 körül faragott szobor, mely eredetileg a Gnadenstuhl ábrázolhatta, a XVIII. században alakítottak Fájdalmas Szentháromsággá. SNG ltsz. P 118. Glatz 1983. no. 27.

⁶⁴ MNG ltsz. 52.645. Mojzer szerk. 1984. no. 38. (Török Gy.).

⁶⁵ Genthon 1932. 75. kép; Radocsay 1955. 303.

⁶⁶ Rados 1938. LXXVII. tábla.

Szentháromság-ábrázolások a középkori Magyarországon

– katalógus –

1. Szimbolikus ábrázolások

- a) (?) Velemér, Szentháromság-templom: három koncentrikus kör a diadalív belső oldalán, Johannes Aquila, 1373
ir.: Marosi szerk. 1989
- b) Gyulafehérvár, székesegyház, három nyulat ábrázoló kőfaragvány az északi mellékapszis párkányán, XIII. sz. eleje
ir.: Csemegi 1954-55. 8. kép
- c) (?) Lőcse, Szt. Jakab-templom, három nyulat ábrázoló zárókő a sekrestyében, XIV. sz. vége
ir.: Csemegi 1954-55. 7. kép
- d) (?) Sopron, ferences templom káptalanterme, három levelet ábrázoló zárókő, 1400 k.
ir.: Csemegi 1954-55. 15. kép

2. Ótestamentumi előkép

- a) (?) Ábrahám és a három angyal, Óbuda, relief (Kalocsáról), XII. sz. közepe, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 55.1600.
ir.: Mikó-Takács szerk. 1994. no. I-56.

3. Antropomorf típus (három férfi)

- a) Lőcse, minorita templom, freskó az északi mellékhajó északi falán, 1390 k.
ir.: Kovács 1996. 187-202., 1. kép
- b) Szászhermány, Szt. Miklós-plébániatemplom, Mária-kápolna, Mária koronázása freskó a boltozaton, 1486
ir.: Kovács 1996. 2. kép
- c) Mária koronázása oltárkép Csíkszentdomonkosról, 1500 k., Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, ltsz. 232-10-10-93.
ir.: Kovács 1996. 3. kép

4. Tricephalus és trifrons

- a) Zsegra (Szepes), Szentlélek-templom, freskó a szentély boltozatán, 1370 k.?
ir.: Radocsay 1977. 89. kép
- b) Kakaslomnic (Szepes), Szt. Katalin-templom, zárókő a délnyugati boltszakaszban, 1410 k.
ir.: Žáry 1986. 63. kép
- c) Nagyjeszen (Turóc), r.k. templom, freskó, XIV. sz. eleje?
ir.: Stejskal 1965. 6. ábra
- d) Rákos (Gömör), Szentháromság-templom, freskó a hajóban, XV. sz. eleje
ir.: Lővei 1995. 6. kép
- e) Ochtina (Gömör), Szt. Miklós-templom, freskó a szentély keleti körablakának béléletében, XV. sz. első harmada
ir.: Lővei 1995. 7. kép

- f) Siklós, v. ágostonos templom, freskó a délnyugati ablak záradékában, 1410-20 k.
ir.: Lővei 1995. 5. kép
- g) Muraszombat, plébániatemplom, freskó a szentély boltozatán, XIV. sz. 2. fele
ir.: Csemegi 1954-55. 23. kép
5. *Atya, Fiú és a Szentlélek galamb képében (önálló ábrázolásként):*
- a) Lőcse, Szt. Jakab-templom, freskó a szentély északi falán, 1380-90
ir.: Buran 2002. 14. kép
- b) Kissebeni Keresztelő Szt. János-főoltár, 1500-10, bal merev szárny, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 3916
ir.: Radocsay 1955. 356. (képe közöletlen)
- a típus további bemutatott példái (más eseménnyel közösen):
- c) Mária koronázása táblakép ismeretlen helyről, 1480 k., magángyűjtemény
ir.: Radocsay 1955. LXXXVIII. tábla
- d) Csíkszentléleki Szentlélek-oltár oromképe: Mária koronázása, 1510 k., Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 53.370
ir.: Mojzer szerk. 1984. 94. kép
6. *Fájdalmas Szentháromság, Not Gottes*
- a) Táblakép pinkafői Batthyány-tulajdonból, 1440 k., Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 52.658
ir.: Mikó-Takács szerk. 1994. no. X-6.; Szakács 2002
- b) Bártfa, faszobor a Szt. Borbála-oltár predelláján, 1480-90
ir.: Radocsay 1967. 154., 101-102. kép
- c) Polony, faszobor, 1520 k., letét: Pozsony, Slovenská Národná Galéria, DP 136
ir.: Glatz 1983. no. 62.
- d) Nagypalugya (Liptó), oromkép, 1510-20, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 7617
ir.: Radocsay 1955, 403.; Szakács 2002, 13., 4. kép
7. *Kegyelem trónusa, Gnadenstuhl*
- a) Magyar Anjou Legendárium, XIV. sz. 2. negyede, New York, Morgan Library M.360 fol.13
ir.: Levárdy szerk. 1973. 16. tábla
- b) Pozsony, Szt. Márton-templom, északi kapu timpanon-domborműve, 1340 k.
ir.: Marosi szerk. 1987. 473. kép
- c) Nagytótlak, Szentháromság-templom, freskó a boltozaton, XV. sz. eleje
ir.: Csemegi 1954-55. 25. kép
- d) Faszobor Felsőrépásról, 1470 k. (XVIII.századi átalakításokkal), Pozsony, Slovenská Národná Galéria, ltsz. P 118
ir.: Glatz 1983. no. 27.
- e) G H mester: Szentháromság-oltár Mosócról, középkép, 1471, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 52.645
ir.: Mojzer szerk. 1984. 38. kép

- f) Felsőerdőfalvi Szentháromság-oltár, 1490-1500, Budavári Nagyboldogasszony-templom
ir.: Genthon 1932. 75. kép
- g) Nagyőr, Mária-oltár oromképe, 1524
ir.: Rados 1938. LXXVII. tábla

Irodalom

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi Kalendárium*. Szent István Társulat, Budapest

BERLINER, Rudolf

1945 The Freedom of Medieval Art. *Gazette des Beaux-Arts* XXVIII. 263-288.

BODA Zsuzsanna

1996 Egységes hármasság – 18. századi trifrons Szentháromság-szobor a Magyar Nemzeti Galériában. *Művészettörténeti Értesítő* XLV. 274-276.

BRAUNFELS, Wolfgang

1968 Dreifaltigkeit. In: Engelbert KIRSCHBAUM Hrsg. *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Herder, Rom–Freiburg–Basel–Wien, 525-537.

BURAN, Dušan

2002 *Studien zur Wandmalerei um 1400 in der Slowakei. Die Pfarrkirche St. Jakob in Leutschau und die Pfarrkirche St. Franziskus Seraphicus in Poniky*. VDG, Weimar, 2002

CSEMEGI József

1954-55 Trinitász-szimbólumok és ábrázolások a középkori Magyarország művészetében. *Művészettörténeti Tanulmányok*, 7-45.

DÁVID Katalin

1962 Adatok a Trinitas ikonográfiájához. *Művészettörténeti Értesítő* XI. 24-39.

DIVALD Kornél

1906 *Szepesvármegye művészeti emlékei II.*, Budapest

DOBRZENIECKI, Tadeusz

1971 U źródeł przedstawień: „Tron łaski” i „Pietas Domini”. *Rocznik Muzeum Narodowego Warszawy* XV/1. 221-312.

EÖRSI Anna

1997 Sed venit Redemptor, et victus est deceptor. Egy román kori Angyali üdvözlés/Keresztrefeszítés könyvborító ikonográfiája. *Ars Hungarica* XXV. 27-46.

ERNST Mihály

1935 *A dunántúli falfestés középkori emlékei*. Budapest

GENTHON István

1932 *A régi magyar festőművészet*. Vác

GLATZ, Anton C.

1983 *Gotické umenie v zbierkach Slovenskej Národnej Galérie*. Fontes 1. Slovenská Národná Galéria, Bratislava

GRABAR, André

1961 *Christian Iconography. A Study of Its Origin*. Princeton University Press, Princeton

GULDAN, Ernst

1968 *Et verbo caro factum est. Die Darstellung der Inkarnation Christi im Verkündigungsbild. Römische Quartalschrift für christlichen Altertumskunde und Kirchengeschichte* LXIII. 145-169.

HEIMANN, Adelheid

1938-39 *Trinitas Creator Mundi. Journal of the Warburg Institut* II. 42-52.

KIRMEIER, Josef et al., Hrsg.

2002 *Kaiser Heinrich II. Katalog zur bayerischen Landesausstellung 2002, Bamberg, Veröffentlichungen zur Bayerischen Geschichte und Kultur* 44/2002, Haus der Bayerischen Geschichte, Augsburg

KOVÁCS Zoltán

1992 *Trinitas in hominis specie. Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts* LXXVII. 41-58, 95-105.;

1996 *Antropomorf Szentháromság-ábrázolások a középkori Magyarországon. Művészettörténeti Értesítő* XLV. 187-202.

KÜNSTLE, Karl

1928 *Ikonographie der christlichen Kunst*. Freiburg

LENTE István

1969-70 *A veleméri falképfestmények helyreállítása. Magyar Műemlékvédelem* VI. 269-288.

LEVÁRDY Ferenc

1969 *Abraham et les trois anges. L'iconographie du relief de „Kalocsa”/Ábrahám és a három angyal. A „kalocsai” dombormű ikonográfiája. Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts* XXXII-XXXIII. 31-43., 161-168.

LEVÁRDY Ferenc szerk.

1973 *Magyar Anjou Legendárium*. Facsimile kiadás. Magyar Helikon, Corvina, Budapest

LŐVEI Pál

1995 *A siklósi plébániatemplom szentélye és középkori falképei. Műemlékvédelmi Szemle* V. 177-214.

MAROSI Ernő szerk.

1989 *Johannes Aquila és a XIV. századi falfestészet. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport*, Budapest

1987 *Magyarországi művészet 1300-1470 körül. A magyarországi művészet története* II. Akadémiai, Budapest

MEZŐ András

1996 *A templomcím a magyar helységnevekben (11-15. század)*. METEM Könyvek 15. METEM, Budapest

MIKÓ Árpád-TAKÁCS Imre szerk.

1994 *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000-1541. Katalógus*. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

MOJZER Miklós szerk.

1984 *A Magyar Nemzeti Galéria régi gyűjteményei*. Corvina, Budapest

PANOFISKY, Erwin

1938 Once more „The Friedsam Annunciation and Ghent Altarpiece”. *Art Bulletin* XX. 429-442.

PETTAZZONI, R.

1946 The Pagan Origin of the Three-Headed Representation of the Christian Trinity. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* IX. 135-151.

PIOVANO, Claudia

1997 A siklósi plébániatemplom szentélyének falképei. *Műemlékvédelmi Szemle* VII. 65-94.

PROKOPP Mária

1983 *Italian Trecento Influence on Murals in East Central Europe particularly Hungary*. Akadémiai, Budapest

1995 Keszthely és Siklós újonnan feltárt gótikus falképei. *Ars Hungarica* XXIII. 155-167.

RADOCSAY Dénes

1949 Un tableau médiéval Hongrois/Egy magyarországi középkori táblaképről. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts* III. 9-12., 37-39.

1954 *A középkori Magyarország falképei*. Akadémiai, Budapest

1955 *A középkori Magyarország táblaképei*. Akadémiai, Budapest

1967 *A középkori Magyarország faszobrai*. Akadémiai, Budapest

1977 *Falképek a középkori Magyarországon*. Corvina, Budapest

RADOS Jenő

1938 *Magyar oltárok*. Budapest

ROBB, David M.

1936 The Iconography of the Annunciation in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. *Art Bulletin* XVIII. 480-526.

SCHADE, Herbert

1968 Drei Gesichter, Drei Köpfe. In: Engelbert KIRSCHBAUM Hrsg. *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 1.. Herder, Rom-Freiburg-Basel-Wien, 537-539.

SCHÜRER, Oskar – WIESE, Erich.

1938 *Deutsche Kunst in der Zips*. Brünn-Wien-Leipzig

STEJSKAL, Karel

1965 K obsahovej a formovej interpretácii stredovekých malieb na Slovensku. In: M. VÁROSS, red., *Zo starších výtvarných dejín Slovenska*. Bratislava, 175-223.

SZAKÁCS Béla Zsolt

1992 Parvulus puer formatus. Az angyali üdvözllet ikonográfiája János mester szepeshelyi Mária-oltára alapján. In: MOLNÁR Péter szerk. *Mediævalia*. Budapest, 96-120.;

2002 A Fájdalmas Szentháromság (*Notgottes*) ábrázolásai a középkori Magyarországon. *Ars Hungarica* XXX. 5-24.

TÖRÖK Gyöngyi

1978 Táblaképfestészetünk korai szakasza és európai kapcsolatai. *Ars Hungarica* VI. 18-20.

1985 Beiträge zur Verbreitung einer niederländischen Dreifaltigkeitsdarstel-

lung im 15. Jahrhundert. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien* LXXXI. 7-31.

URBACH Zsuzsa

1995 Ikonográfiai megjegyzések az almakeréki Nativitas-freskó egy motívumához. *Ars Hungarica* XXIII. 169-179.

ŽÁRY, Juraj

1986 *Dvojľod'ové kostoly na Spiši*. Tatran, Bratislava

1991 Menší severný portál bratislávského dómu a jeho sochárska výzdoba. *Ars* 13-43.

ŽÁRY, Juraj – BAGIN, Anton – RUSINA, Ivan – TORANOVÁ, Eva

1990 *Der Martinsdom in Bratislava*. Tatran, Bratislava

Szakács, Béla Zsolt

Representations of the Holy Trinity in the Medieval Hungary

This study is the first attempt after decades to collect and systematise critically all the representations of the Holy Trinity from the territory of medieval Hungary. The Holy Trinity is one of the most important but most complicated dogmas of Christianity. Therefore it was necessary to make it more understandable with the help of the visual arts. On the other hand, it was almost impossible to find satisfactory iconography; the medieval history of the iconography of the Holy Trinity is a series of unsuccessful attempts. The main types emphasise either the unity or the trinity (e.g. three identical figures at Lőcse/Levoča). In other cases monsters were created (e.g. a *tricephalus* at Zsegre/Žehra). The most popular late medieval representation of the Holy Trinity was the *Gnadenstuhl* in Hungary as well as in other regions of Europe. The representation of God the Father, the Son, and the Dove of the Holy Spirit is usually incorporated in a larger scene (e.g. Coronation of the Virgin). Most of the medieval iconographical types disappeared in the subsequent centuries (some of them were abandoned by the popes of the 17th-18th centuries), however, they inspired popular religion for a long time.

Lőcse,
minorita
templom,
freskó
az északi
mellékhajó
északi falán,
1390 k.
(kat. 3a)

Szászhermány,
Szt. Miklós-
plébániatemplom,
Mária-kápolna,
Mária koronázása freskó
a boltozaton, 1486
(kat. 3b)

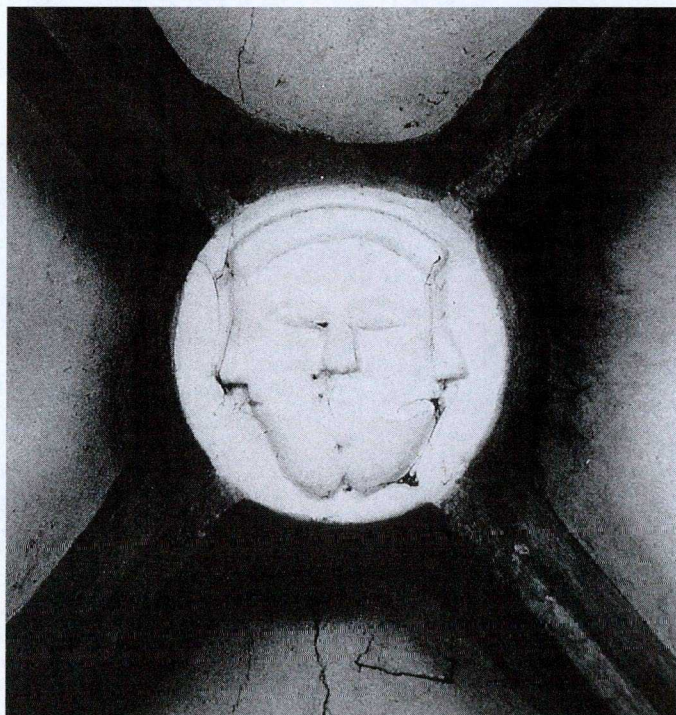

*Mária koronázása oltárkép
Csíkszentdomonkosról, 1500 k. (kat. 3c)*

*Zsegra,
Szentlélek-templom,
tricephalus freskó
a szentély boltozatán,
1370 k. (kat. 4a)*

*Kakaslomnic,
Szt. Katalin-templom,
zárókő trifrons-
ábrázolással
a délnyugati
boltszakaszban, 1410 k.
(kat. 4b)*

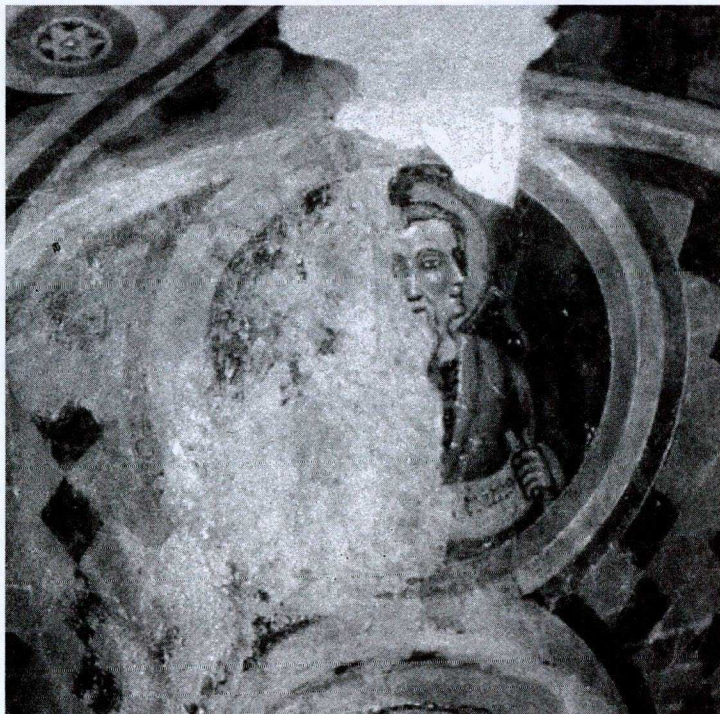
Balra fenn:
Nagyjeszen,
r.k. templom,
freskó, XIV. sz.
eleje? (kat. 4c)

Jobbra fenn:
Rákos,
Szentháromság-
templom, freskó
a hajóban,
XV. sz. eleje
(kat. 4d)

Ochtina,
Szt. Miklós-
templom, freskó
a szentély keleti
körablakának
bélletében,
XV. sz. első
harmada (kat. 4e)

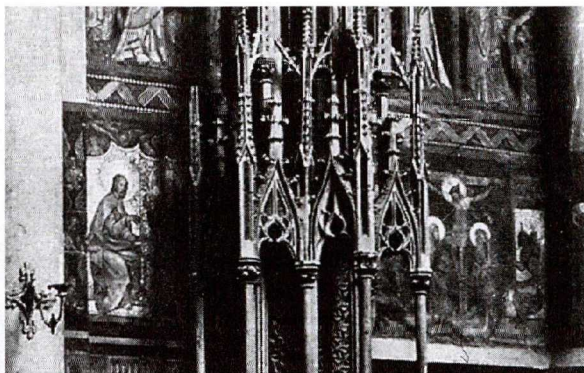
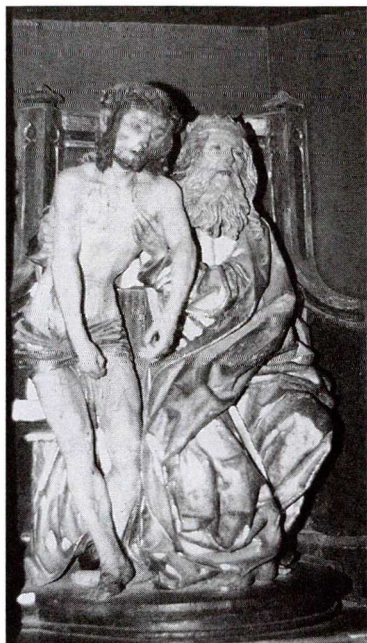

*Siklós, v. ágostonos
templom, freskó
a délnyugati ablak
záradékában,
1410-20 k. (kat. 4f)*

*Muraszombat,
plébániatemplom,
freskó a szentély
boltozatán, XIV. sz.
2. fele (kat. 4g)*

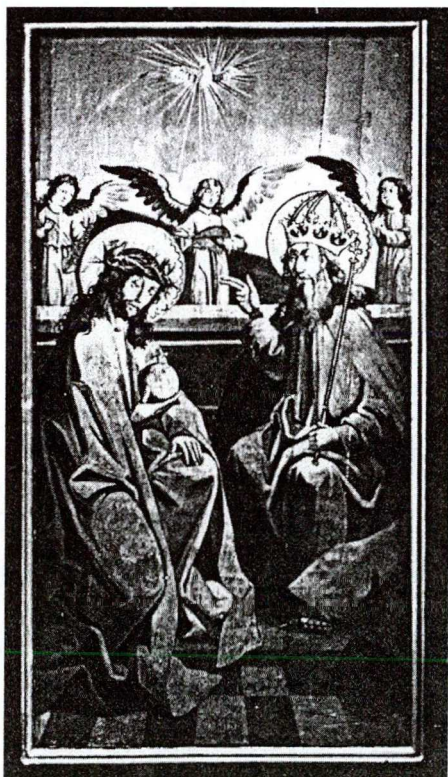
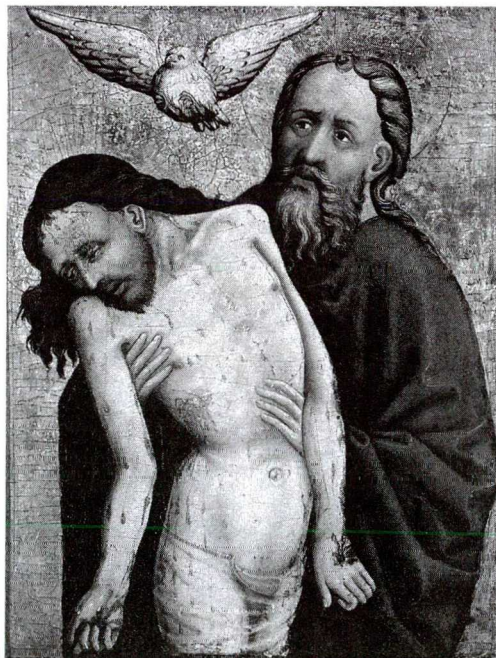

Lőcse, Szt. Jakab-templom, freskó a szentély
északi falán, 1380-90 (kat. 5a)

Bártfa, faszobor a Szt. Borbála-oltár predelláján,
1480-90 (kat. 6b)

Kisszebeni Keresztelő Szt. János-főoltár,
bal merev szárny, 1500-10 (kat. 5b)

Fájdalmas Szentháromság (Not Gottes),
táblakép pinkafői Batthyány-tulajdonból,
1440 k. (kat. 6a)

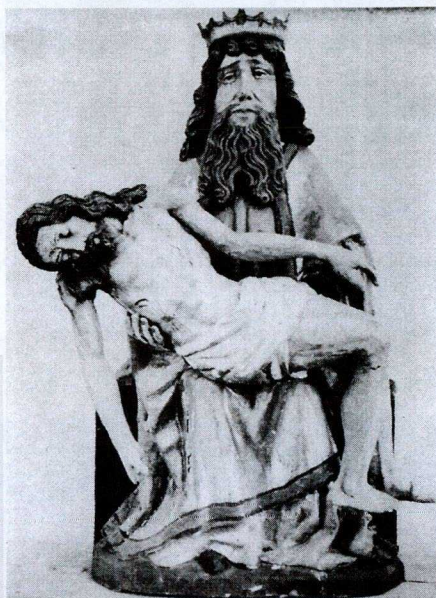

*Nagypalugya, oromkép,
1510-20 (kat. 6d)*

*Faszobor Felsőrépásról,
1470 k., XVIII.századi átalakításokkal
(kat. 7d)*

*Polony, faszobor, 1520 k.
(kat. 6c)*

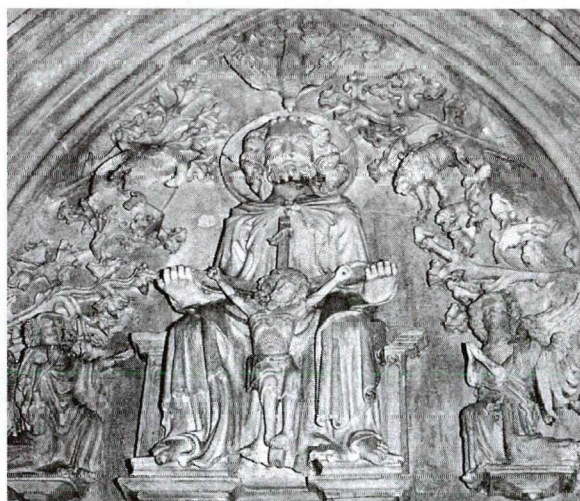
A felsőrépási szobor
a restaurálás után (kat. 7d)

Nagytótlak, boltozatfreskó,
XV. sz. eleje (kat. 7c)

Kegyelem trónusa a Magyar
Anjou Legendáriumban, XIV.
sz. 2. negyede (kat. 7a)

Pozsony, Szt. Márton-templom, északi kapu
timpanondomborműve, 1340 k. (kat. 7b)

*G H mester:
Szentháromság-oltár
Mosócról, középkép,
1471 (kat. 7e)*

*Felsőerdőfalvi
Szentháromság-oltár,
középkép, 1490-1500
(kat. 7f)*